

„Leiden”: betekent dat de Universiteit”?

„Zoo zal in die lagen des volks, waar de oefening van het verstand traditie werd, de naam „Leiden” zich dadelijk verbinden met de idee der wetenschap: de Hoogeschool. „Leiden” betekent dus de Universiteit (voor den echten Leidenaar is Leiden ook tegen Utrecht, Amsterdam, Groningen, DE Universiteit)”. Wie zich met de vraag bezighoudt welke invloed de „Rijksuniversiteit te Leiden” zo in de loop der tijd op het bebouwde bestand van Leiden heeft geoeffend, kan bij zijn navorsingen kleurrijke kostgangers ontmoeten. Eén van hen laten we dit verhaal openen: de architect C. J. Blaauw die zich ruim 51 jaar geleden al evenzeer op genoemd onderwerp stortte. (Hij zou nadien o.m. bekendheid krijgen met zijn nieuwbouw aan het Leidse stadhuis). Een hartstochtelijk man, deze Blaauw, zoals hij in zijn artikel „Leiden als universiteitsstad” in het toenmalige Bouwkundig Weekblad en Architectura (1927) aan ons verschijnt. Met veel overgave immers moppert hij van zich af als hij vaststelt: „Wanneer we van bevoegde zijde hooren verzekeren, dat Leiden het geestelijk middenpunt van Nederlandsche Wetenschap is, dan moeten we dat zonder twijfel aanvaarden. Wanneer men nu echter zou denken dat deze overwegende geestelijke invloed in het uiterlijk van het stadje Leiden als kenbaar accent naar voren treedt, dan vergist men zich deerlijk. „Leiden”, aldus nog steeds Blaauw in 1927, „toont op geenerlei wijze zich als het geestelijk centrum, dat het op den klank af toch is. Van een universiteitscentrum (dat toch hier een architectonisch middenpunt zou moeten zijn) is geen sprake. De gebouwen zijn overal verspreid en vormen nergens een opmerkenswaard geheel. Deze opmerkingen worden gemaakt afgezien van de vraag der schoonheid. Leiden had nog een centrum kunnen hebben, dat niet schoon was, maar nu is het er in het geheel niet”, zo concludeerde genoemde architect. Geen centrum dus, in zijn ogen. Er lijkt in dit opzicht sprake van een verschil in appreciatie, of op zijn minst in definiëring, als men deze constatering plaatst tegenover bijvoorbeeld een zinsnede uit de Volkskrant van 1 juni van 1978, waarin wordt gesteld: „Na Amsterdam heeft Leiden de grootste binnenstad”. Inder-

De Leidse binnenstad is o.a. in 1977 enige malen onderwerp van beschouwingen in dit tijdschrift geweest. Die artikelen hielden vooral verband met de bouwplannen van de Rijksuniversiteit. Binnen de burgerij was en is niet iedereen gelukkig met de voornemens van de universiteit. De Leidse binnenstad telt ca. 1100 monumenten en het is begrijpelijk, dat vooral Leidenaren en oud-Leidenaren bezorgd zijn over het bewaren van de binnenstad, die zo rijk is aan architectonisch erfgoed. In 1968 al werd verzet aangetekend „tegen de verkeersdoorbraken, tegen de sanering en tegen de voortdurende verwaarlozing van de binnenstad (met name tegen het uitbannen van de woonfunctie)”, aldus dr. N. J. M. Nelissen in de discussienota „Monument en binnenstad” van de Raad der Europese gemeenten (1976). Hij herinnert er aan, dat er o.a. vanwege het gemeentebestuur vele nota's en plannen met betrekking tot de Leidse binnenstad zijn verschenen. Ook in dit tijdschrift is daaraan aandacht besteed. We hebben „bezwaarden” aan het woord gelaten en daartegenover een uiteenzetting geplaatst over de inzichten van het gemeentebestuur. Recent heeft men kunnen lezen, hoeveel aandacht er in Leiden aan één speciaal aspect van de Leidse binnenstad, de hofjes, wordt besteed.

Nelissen constateerde al enige jaren geleden, dat het gemeentebestuur sterk geporteerd is voor het herstel van de binnenstad. Volgens sommigen is dat inzicht wel wat laat gerijpt. Maar laten we dan maar zeggen: beter laat dan nooit. Een feit is, dat er zowel door de overheid als door particulieren – Stichting Diogenes, stichting Studentenhuisvesting o.a. – wordt gerestaureerd met veelal te weinig middelen.

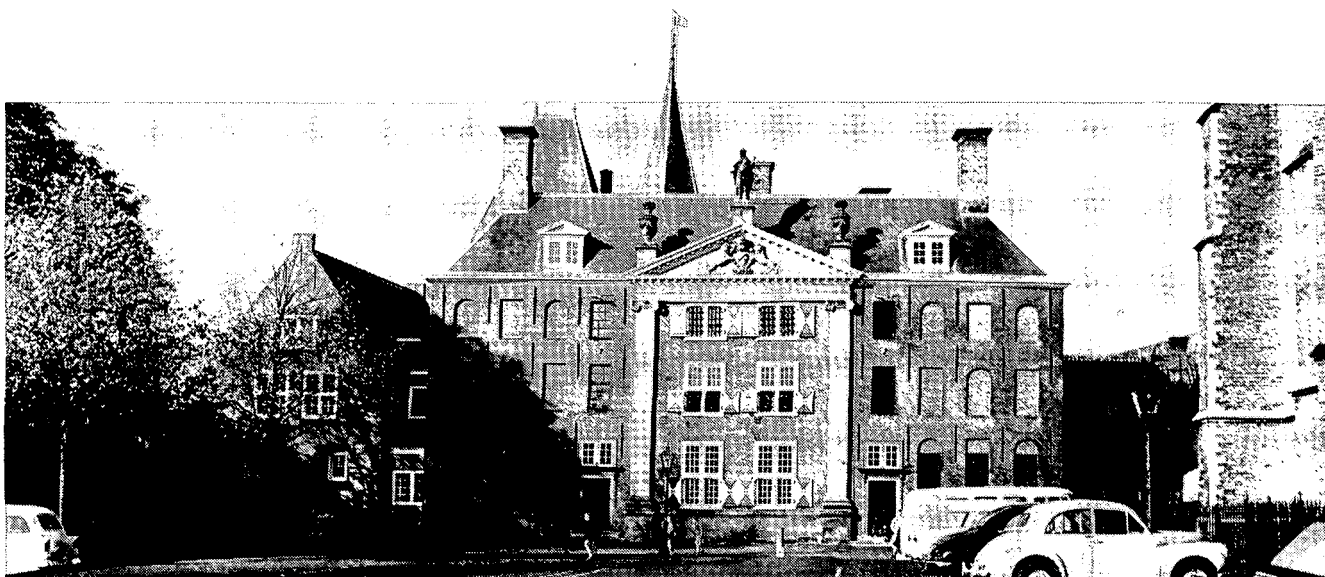
De bouwplannen van de rijksuniversiteit in de Leidse binnenstad zijn voor het voortbestaan van het karakter van die oude binnenstad van uitzonderlijke betekenis. En dit vooral omdat er ten behoeve van de universiteit na de Tweede Wereldoorlog nogal wat buiten Leiden is gebouwd.

In universiteitskringen heeft men zich de laatste jaren nogal eens gestoten aan de kritiek op het beleid van het college van bestuur. Op verzoek van dit college heeft nu de journalist Herman Singelenberg, die betrokken is bij de voorlichting over het zgn. Witesingel-Doelenproject, een tweetal artikelen geschreven over de betekenis en de bouwactiviteiten van de rijksuniversiteit in de Leidse binnenstad. Hierbij treft men het eerste van de twee artikelen aan.

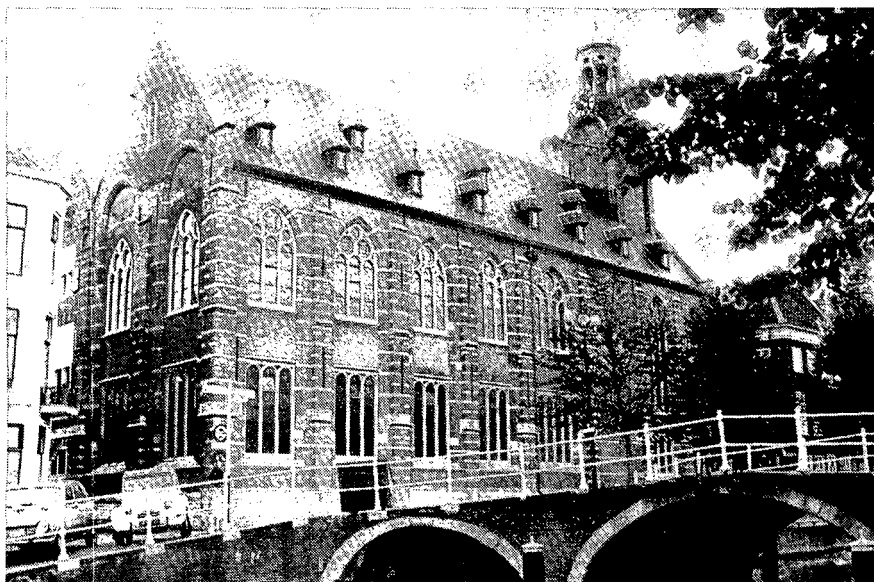
Red. Heemschut

daad, er wordt in dit zinnetje niet gesproken van een „centrum”, maar als men in dit verband aan het begrip binnenstad met niet al te verwerpelijke vrijmoedigheid de betekenis „centrum” toekent, en wanneer men dan ook nog de euvele moed bezit om ervan uit te gaan dat aan het idee „Amsterdamse binnenstad” stedenbouwkundig en architectonisch gezien toch automatisch een schitterendheidsaspect vastzit, dan zou men aan de op één na grootste binnenstad toch ook een zeker schoonheidsaspect willen toekennen. Althans luisterend naar de Volkskrant anno 1978! Maar Blaauw zag dit geheel anders. Hij is werkelijk behoorlijk zuur bezig als hij

neerschrijft: „Thans de schoonheidsquestie: het spreekt wel vanzelf, dat, waar men nimmer noodig heeft gevonden, uitbreidingen van de hoogeschool tot een geheel te vereenigen, men ook voor de aesthetische factoren weinig aandacht over had. Inderdaad de gebouwen van de Leidsche Universiteit zijn ongelooflijk leelijk en... dor. Moest men het gehalte van de wetenschap naar de bouwkunst afmeten (de wetenschappelijke menschen hebben toch met deze officieele bouwkunst steeds genoeg genomen), dan zou de Leidsche wetenschap niet hoog aangeslagen worden. Men staat er van te kijken, hoe de gebouwen van de Universiteit geplaatst



GRAVENSTEEN, OUDTIJDS GRAFELIJKE, LATER STEDELIJKE GEVANGENIS. DE KERN IS EEN VIERKANTE TOREN MET EEN ONDERBOUW UIT WAARSCHIJNLIJK DE 13E EEUW. IN DE 15E, 16E EN 17E EEUW UITGEBREID EN VERBOUWD. GERESTAUREERD TUSSEN 1941 EN 1948. THANS JURIDISCH STUDIECENTRUM VAN DE RIJKSUNIVERSITEIT.



HET HOOFDGEBOUW VAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN: RAPENBURG 73. HET WERD GEBOUWD BEGIN 16E EEUW EN IN 1516 GEWIJD ALS KERK VAN HET KLOOSTER DER DOMINICANESSEN OF WITTE NONNEN. IN 1851 TOT UNIVERSITEITSGEBOUW BESTEMD. EIND 19E EEUW GERESTAUREERD. OP DE ZOLDER VAN DE ZIJBEUK HET ACADEMISCH HISTORISCH MUSEUM.

zijn, zoo maar raak, zooals het toevallig uitkwam, tusschen particuliere woonhuizen of op ongelukkige hoeken of aan vergeten pleintjes. De bouwpolitiek schijnt hier geweest te zijn: Prof. K. moet een lab. hebben; opzichter, kijk eens naar een terreintje uit, niet te duur, niet te groot. De indruk is deze: Leiden heeft de Universiteit cadeau gekregen, maar heeft er in den „grond” nooit iets voor over gehad. Deze grondpolitiek is er oorzaak van dat de Universiteit aan Leiden's stadsbeeld geen ander cachet heeft gegeven dan dat van alom verspreide dorheid”.

En nóg is Blaauw niet klaar. Hij moet nog kwijt: „De architectuur is benau-

wend slecht, de bouwtechniek daarmede op één lijn. Leiden als Universiteitsstad is een troosteloos beeld van officiële kortzichtigheid en krenterigheid.”

Waarom dit uitvoerige citaat? Wat moeten we met de visie van één man die zich uitte naar esthetische normen die vandaag niet meer worden gehanteerd? Normen die ene Wieger Bruin in datzelfde Bouwkundig Weekblad en Architectura anno 1972 de volgende regelen uit de pen deden vloeien: „Aan de Aalmarkt in Leiden staat mooi gesitueerd de mooie Waag. Hij domineert de omgeving en dat valt hem niet moeilijk doordat de rest zo suf, zoo heel weinig zaaks is. 't Zijn meest burgerhuisjes van 1700 tot nu, en ...”.

Vandáág hechten we nu juist zo geweldig aan die „burgerhuisjes van 1700 etcetera”. Vandáág ook valt een simpele vraag als: welke invloed heeft de universiteit in de loop der tijd op de bebouwing van Leiden gehad? in een geheel andere vijver van gevoeligheden, overwegingen, „waarheden” en waarden dan destijds.

We hebben enige opvattingen hier weergegeven om te schetsen hoe bijzonder moeilijk genoemde vraag in feite te beantwoorden is. Genoemde Blaauw wenste bijvoorbeeld dat ten behoeve van de universitaire huisvestingen tevoren grote terreinen werden gereserveerd. „Zie vooruit, zorg voor flinke terreinen, die

een waardige ligging mogelijk maken en dan . . . voor goede architectuur”, zo stipuleerde hij. En er is op zeker moment ook in die richting gehandeld – los overigens van dit advies –; men denke aan de terreinen bij Oegstgeest aan de Wassenaarseweg, maar dit beleid heeft op zijn beurt toch ook weer wijziging ondergaan. Althans in die zin dat het niet meer als alleen-zaligmakend wordt beschouwd. Er is immers in het laatste decennium dan toch maar weer een visie tot ontwikkeling gekomen die, minder dan van grote, zomaar ergens gereserveerde terreinen ten behoeve van enorme, prestigieuze universitaire gebouwcomplexen uitgaand, juist meer de accenten legt bij integraties in het oud-stedelijk weefsel en in het algemeen-sociaal gebeuren. Het Witte Singel-Doelenproject (WSD) wordt in dit verband qua lokatie duidelijk als een gelukkiger gegeven gezien dan het laboratorium-complex daar aan de Wassenaarseweg, met ál zijn ruimte, maar tevens zijn isolement. Het WSD-project geeft de universiteit de mogelijkheid tot vervlechtingen, juist ook met die atmosfeer die wordt mede-bepaald met name door die „meest burgerhuisjes van 1700 tot nu”!

De opvatting van eerstgenoemde criticus met betrekking tot de betekenis van de universiteit voor (gebouwd) Leiden had natuurlijk wel een zekere consistentie: er is onafwijsbaar sprake geweest van een opportunistisch beleid (als men dan in zo'n geval van „beleid” mag spreken). En er zal, van Den Haag uit wel grote zuinigheid zijn betracht (als men hier even het woord krenterigheid niet wil gebruiken). Maar het ziet er naar uit dat bedoelde opvatting te zeer op rationele grondslagen stoelde en te weinig een soort „historische wetmatigheid” liet meespreken. (En daarmee dus in feite onrechtvaardig mag worden genoemd). Welke „wetmatigheid”? Eenvoudig deze, dat de (of het) student van het prilste universitaire begin af aan er naar heeft gestreefd zijn bed en boekenkast zo dicht mogelijk bij het Academiegebouw en de bibliotheek aan het Rapenburg te installeren. Het ligt voor de hand dat uit dit streven naar concentratie rond het Academiegebouw een soort continu-opportunisme voortvloeide: wáár de universi-

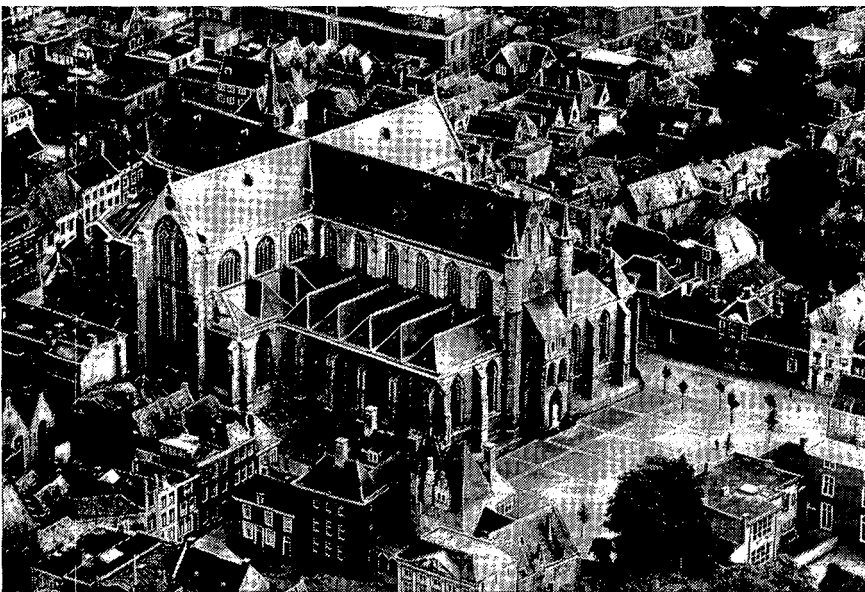


teit in de directe nabijheid vrijkomende ruimte rook, diende zij zich als hogelijk geïnteresseerde aan. Voor huisvesting voor studenten, maar met name ook voor het vestigen van universitaire instituties. Wie Brasilia bouwt, kan meteen een volledig geoutilleerd universiteitskwartier uit de tekentafel toveren. Wie echter in een oud-Hollands stadje dat dus volgens de oude Blauw eigenlijk geen centrum heeft – op een zeer gevarieerd terrein wetenschap moet gaan beoefenen omdat er wegens grote dapperheid en verdienstelijkheid een universiteit cadeau is gegeven, die moet de straat op. Op zoek naar vrijkomende kamers, gebouwen, hofjescomplexen en dergelijke.

HET VOORMALIGE HEILIGE GEEST- OF ARME WEES- EN KINDERHUIS, WAARVAN HET OUDSTE DEEL UIT 1607 DATEERT. DE VLEUGEL MET TRAPGEVEL (LINKS VAN MUUR MET POORT) IS STERK GERESTAUREERD. THANS RIJKSMUSEUM VAN GEOLOGIE EN MINERALOGIE; HOOGLANDSE KERKGRACHT 17. FOTO: RIJKSMUSEUM VAN GEOLOGIE EN MINERALOGIE



DE LEIDSE STERRENWACHT AAN DE KAISERSTRAAT; DOOR H. CAMP, 1860. FOTO'S TER BESCHIKKING GESTELD DOOR AC. HIST. MUSEUM



DE PIETERSKERK, WAARVAN DE GESCHIEDENIS TERUGGAAT TOT HET EINDE VAN DE 14E EEUW; THANS TREFFPUNT VOOR BIJZONDERE UNIVERSITAIRE GEBEURTENISSEN. FOTO: KLM AEROCARTO; VERZAMELING ACADEMISCH HIST. MUSEUM LEIDEN.

Ziehier één reden waarom een ogenblik werd stilgestaan bij het gemopper van een halve eeuw geleden. Maar we hadden er nóg een aanleiding toe: de charmante parallelliteit met het soms al even enthousiaste gemopper dat men ook heden dage in Leidse kringen kan horen opgaan als het over de universiteit en bebouwd Leiden handelt. Men gispt dan maar al te graag de universitaire „expansiedrift” en „machtspositie”. Een gewoon mens komt er niet in, zo hoort men dan jammerlijk verzuchten, maar de universiteit wèl; die kan die panden achtermekaar maar opkopen en restaureren. Die kan hele terreinen (WSD) claimen omdat het toch alles een kwestie van twee

handen op één buik met de gemeente is. „En als wij er niet waren geweest”, zo kan men sommige zeer sterk gedrevenen ook horen uitroepen, „dan was op dat WSD-terrein die afzichtelijke, geweldige toren van 125 m voor de universiteitsbibliotheek daar gebouwd”. (Men herinnert zich het door de universiteit mede op grond van de publieke opinie verworpen plan dat aanvankelijk ter tafel lag ter leniging van de nood aan huisvestingmogelijkheden voor bibliotheek en een aantal andere universitaire instellingen). Dat zich in soms zeer felle, soms zeer zure bewoordingen afzetten tegen de Rijksuniversiteit als huiseigenaar en bouwheer is mogelijk al evenzeer een soort wetma-

tigheid. Het is zuur wanneer men als particulier geïnteresseerd is in een bepaald huisje aan een Leidse gracht en men verneemt bij de bevoegde instanties dat het al voor universitaire doeleinden was gereserveerd. Zeer pijnlijk is het echter ook, wanneer een pandje aan een gracht door een particulier wordt aangekocht en vervolgens voor hemzelf één brok ellende wordt niet alleen wegens de voor hem niet op te brengen onderhouds- en reparatiekosten, maar ook gezien de langdurige procedures die kunnen ontstaan. Zo'n pand dreigt voor de gemeenschap verloren te gaan omdat het wegens achterstallig onderhoud van binnenuit verkankert.

Op dit punt aangekomen, kan men bij al het scepticisme ten aanzien van het al of niet aanwezige universitaire huisvestings- en bouwbeleid en ten aanzien van de al of niet reëel onderkende expansiedrift of machtspositie van de universiteit om één gegeven met geen mogelijkheid heen: diezelfde universiteit heeft sedert 1575 zeer aanwijsbaar een stevig aantal Leidse zaken bewaard waarvan men nú roept: gelukkig maar! Want hoe „dor” in de ogen van enkele hogelijk visionaire deskundigen anno 1927 ook, je zou ze toch kwijt zijn, al die onder universitaire vlag florerende bouwsels „van toen tot nu”!

De in de vijftiger jaren op gang gekomen „vlucht naar buiten”, naar flatgebouwen in zogeheten tuinsteden rond de eigenlijke stad, zou voor de thans zo gekoesterde Leidse binnenstad – die er dus eigenlijk niet heet te zijn – op zijn minst hachelijker effecten hebben gehad, wanneer niet de universiteit met o.a. de Stichting Leidse Studentenhuisvesting dat beleid ter verwerving van kamers rond het Rapenburg stoïcijns had voortgezet. Binnen de gemeente Leiden wonen op dit moment meer dan 7600 studenten. Van hen is zo’n 45% gehuisvest binnen de Singelroute; in woonruimten die in zeer belangrijke mate onder universitair auspiciën zijn gered, respectievelijk worden onderhouden. In totaal had genoemde stichting eind 1977 ruim 4100 wooneenheden in aangekochte en verbouwde panden in beheer. Het zijn evenzovele „uitstralingspunten” voor wat betreft impulsen voor het rehabiliteren van belendende panden, maar ook voor het algemene sociaal-culturele gebeuren. En bij dat laatste hoort uiteraard ook het cultiveren van het gebouwde erfgoed te worden begrepen. Wat dit laatste aangaat: een bevestiging hiervan vindt men in het gegeven dat de universiteit eind 1977 binnen de singels 34 panden in eigendom had die op de monumentenlijst voorkomen. Een deel hiervan werd door de universiteit, en uiteraard in nadrukkelijke (financiële) samenwerking met rijk, provincie en gemeente, gerestaureerd en wordt thans in een goede staat van onderhoud gehouden. De Stichting Leidse Studentenhuisvesting heeft ongeveer 70 panden in eigendom die eveneens op de

lijst van beschermde monumenten voorkomen. Ook hier geldt: een deel werd door de stichting gerestaureerd en het totaalbestand wordt door haar zorg in goede staat gehouden.

Men zou – delibererend over de betekenis van de universiteit voor het conserveren van het Leidse gebouwde cachet – een en ander in twee zinnen kunnen vangen. Eén: de universiteit groeit constant als gevolg van een voortdurend toenemend aantal studenten, en of men hier nu over moet juichen of tobben: er is een onvermijdelijke drijfveer om ruimte te krijgen. En twee: wanneer die voortdurend alerte universiteit niet aan de ruimtemarkt zou verschijnen, wat zou er dan met dat oersaaie oude Leiden gebeuren? Wie zou de vervallen panden die thans in ere zijn hersteld, onder zijn uiterst kostbare zorgen hebben genomen? Zouden er dan niet heel wat gaten extra zijn gevallen? Zou die oude binnenstad – we gaan er nu maar even van uit dat er wél een centrum is! – dan niet gaandeweg gelijkenis gaan vertonen met een gatenkaas? (Hetgeen iets anders is dan oude Leidse!)

Men kan niet anders dan constateren dat die expansieve „Rijksuniversiteit te Leiden” – men lette op „te”, en stelle vast dat het niet is „van” – met die beide handen op een gemeenschappelijke buik met de gemeente, zich wel zeer bewust is van haar erfgoed-verantwoordelijkheid. Als er een „Stichting Vrienden van de Pieterskerk” moet worden opgericht, dan is de Rijksuniversiteit aanwezig om hieraan mee te werken. Wanneer de gemeente de universiteit vraagt mee te helpen die kerk niet alleen in betere staat te krijgen, maar ook er gebruik aan te geven, dan aarzelt die universiteit al evenmin.

Dat wordt niet „met enige trots” of iets dergelijks gereleveerd, maar gewoon sec geconstateerd. Zou hij dan tóch gelijk hebben gehad, onze Blauw in 1927, toen hij niets vermoedend de opening van dit verhaal neerschreef: „Leiden” beteekent dus de Universiteit”(!).